

JULIO KAMÊR RIBEIRO APINAJÉ
RAIMUNDA RIBEIRO KUPÊPRÕ
JULIANO NHÏNÔ RIBEIRO APINAJÉ

NHÕÊTI JARÊNH HÃ KAGÀ

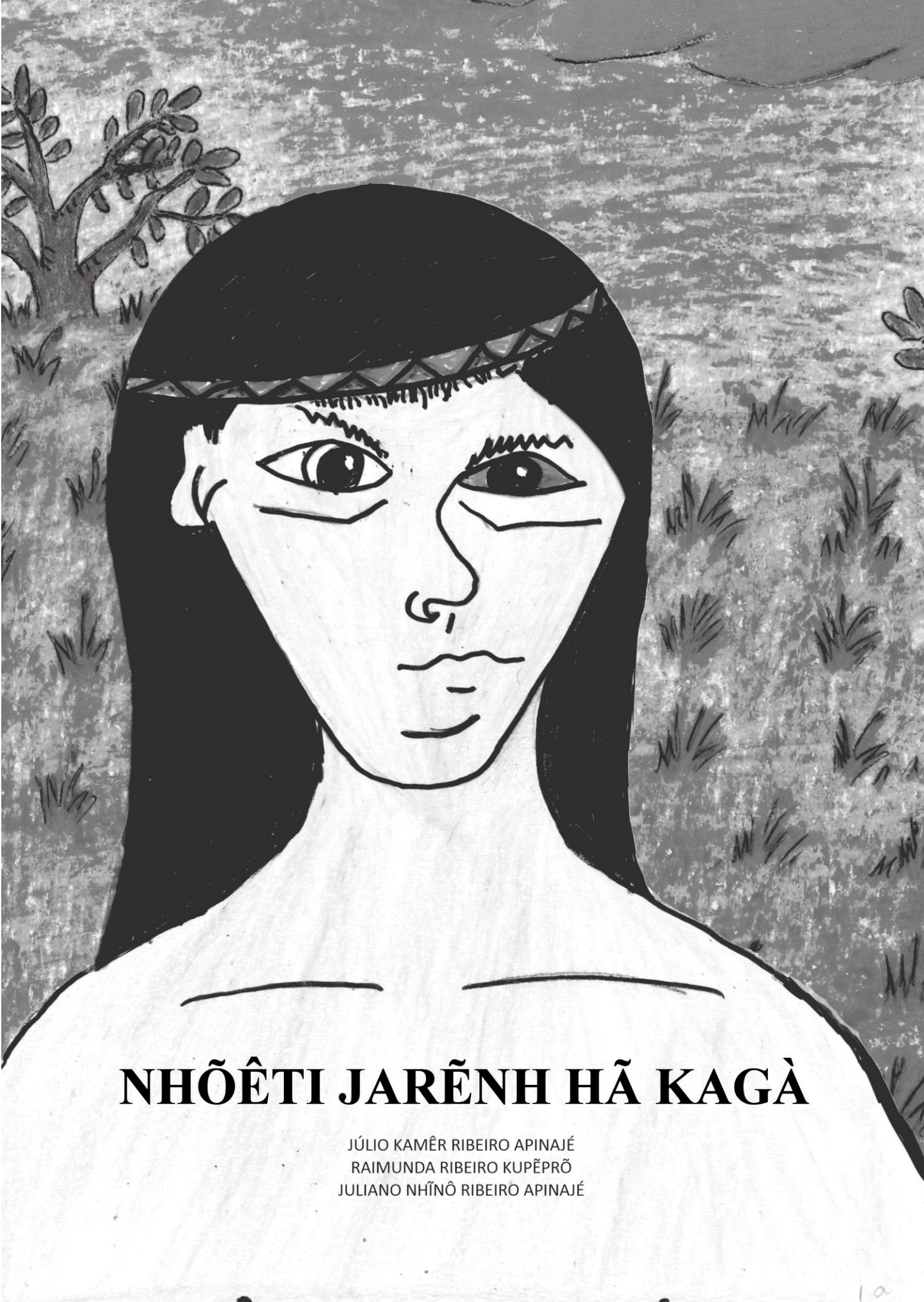
Série
Didática

COLEÇÃO

SABERES INDÍGENAS
NA ESCOLA
EQUIPE TIMBIRA

VOLUME 14

NHÕÊTI JARÊNH HÃ KAGÀ

JÚLIO KAMÊR RIBEIRO APINAJÉ
RAIMUNDA RIBEIRO KUPÊPRÕ
JULIANO NHĨNÔ RIBEIRO APINAJÉ

Equipe Timbira

UFT:

Coordenador-Geral:

Odair Giraldin

Coordenador Adjunto:

Odilon Rodrigues de Moraes Neto

Orientadores de Estudo:

João Pedro Krahô

Edivaldo Wakê Krahô

Andressa Irembete Pereira da Silva Apinagé

Cassiano Sotero Apinagé

Coordenador de Ação:

Júlio Kamêr Ribeiro Apinagé

Supervisora:

Maria do Carmo Pereira dos Santos

Professora formadora:

Ligia Raquel Rodrigues Soares

Formador Conteudista:

Adailson Rodrigues Soares

Formadores pesquisadores indígenas:

Jose Ribeiro da Silva Tepkryt (Zê da Doca)

Terezinha Amnhàk Apinagé

Odilio Piràk Krahô

Domingos Kajré Krahô

UFMA:

Coordenadora:

Emilene Leite de Sousa

Orientadores de Estudo

Ricardo Kapereko Canela

Raimundo Cohpyht Krikati

Mario Bandeira Gavião

Benedito Raiaka Canela

Coordenador de Ação:

Ana Karolina Carvalho Almeida

Supervisora:

Karitânia dos Santos Araújo

Professor Formador:

Claúdio José Braga Rocha

Jonas Polino Sansão Gavião

Formadores pesquisadores indígenas:

Paulo Belizário Gavião

Paulo Thugran Canela

*Júlio Kamêr Ribeiro Apinajé
Raimunda Ribeiro Kuprêprõ
Juliano Nhĩnhô Ribeiro Apinajé*

NHÕÊTI JARÊNH HÃ KAGÀ

A Saga do Nhõêti

Volume 14

Palmas - 2023

©2023 by Júlio Kamêr Ribeiro Apinajé; Raimunda Ribeiro Kuprêprô; Juliano Nhinhô Ribeiro Apinajé

Gerente Editorial: Paula Guimarães
Editor: Cleube Alves da Silva
Capa, Diagramação e Designer: Adailson Rodrigues Soares
Imagens da Capa: Desenhos Apinajé

Conselho Editorial: Dra. Carla Cristina Conradi Nackle □Unioeste
Dra. Norma Lucia da Silva □UFTM
Dra. Maria Santana Ferreira dos Santos Milhomem □UFT
Dr. Genilson Severino Rosa Nolasco □Uitins
Dr. Cleube Alves da Silva □UFT
Dr. Roniglese Pereira de Carvalho Tito □BGE
Dr. Giovanni José da Silva - Unifap
Dr. Jaime José Zanolla □UFNT
Dr. Francisco Aurilo de Azevedo Pinho □UFTM
Dr. Francisco das Chagas Dantas de Lemos □UFNT
Dr. Jonas Carvalho e Silva □FAH
Dra. Claudia Scareli-Santos □UFNT
Me. Kelson Dias Gomes □Naturatins
Me. Flávio Alves da Silva □ALC
Me. Genésio Gregório Filho □Unileya
Dr. George dos Santos França □UFT

Dados Internacionais de Catalogação na Publicação (CIP)
(Câmara Brasileira do Livro, SP, Brasil)

APINAJÉ, Júlio Kamêr R.

Nhõêti Jarênh Hã Kagà / a saga do Nhõêti / Júlio Kamêr Ribeiro Apinajé, Raimunda Ribeiro Kuprêprô, Juliano Nhinhô Ribeiro Apinajé. -- 1. ed. -- Palmas, TO : Nagô Editora, 2023. -- (Coleção saberes indígenas na escola : equipe Timbira ; 14).

Bibliografia.

ISBN 978-85-64147-98-0

1. Aldeias indígenas - Brasil 2. Ancestralidade 3. Cultura indígena 4. Educação indígena 5. Povos indígenas 6. Professores - Formação I. Kuprêprô, Raimunda Ribeiro. II. Apinajé, Juliano Nhinhô Ribeiro. III. Título. IV. Série.

24-191763

CDD-371.8929981

Índices para catalogação sistemática

1. Educação escolar indígena 371.8929981

Tábata Alves da Silva - Bibliotecária - CRB-8/9253

Av. Guarujá, Quadra 56A, Lote 5 □Morada do Sol II
77066-112 □Aquaralto Palmas-TO
Site: www.nagoeditora.com
E-mail: atendimento@nagoeditora.com
Telefone: (63) 99106-2495

A Saga do Nhôêti
Nhôêti hã mẽ ujarênh

Esta é a história da Saga do Nhôêti, que é uma das narrações de história e comportamento social muito importante na história e vida do povo *Panhĩ*/Apinajé.

Ja na Nhôêti kot amnhĩ nhĩpêx hã mẽ ujarênh. Hã ujarênhja kôt na hte mẽ pahte amnhĩ nhĩpêx nẽ pajamaxpêr jarê. Pahpê Panhĩ/Apinajé hã paxujarênhja na ãm mex kumrêx.

A narração desta história foi descrita de forma oralizada por muitos e muitos tempos pelos nossos ancestrais. E essa narração oral existe em tempos atuais, mas agora também de forma escrita na própria língua *panhĩ kapêr* (língua materna). Agora essa história existe registrada de duas formas para poder ter acesso ao conhecimento deste povo *panhĩ*, tanto na leitura escrita quanto o ancião que detém na oralidade as histórias e vivências dos seus ancestrais *panhĩ*.

Mẽ ujarênhja na amnepêm htem axpên mã harênh o pa. ãm ahkwa pix ho harênh o pa. Mêmörtũm xwýnhjê mẽ. Nom arĩ jarãhã mẽ ujarênhja. Nom hãmri pãnhã mẽ panhĩ kapêr kamã hã kagà. Kot mẽ kãm mẽ ujarênhja pumunh prãm nẽ hã kagà kamã harê nẽ omu. Nẽ axwýj ujarênh xwýnh kapêr kôt mẽ ujarênhja ma. Jakamã kot kaj mẽ paxujarênh kôt omunh kaxyw nẽ hã kagà kamã harê. Nẽ mãanên mẽ ujarênh o paxwýnh kot mẽ pahte amnhĩ nhĩpêx jarênh ma.

Hoje compreendemos muitos dos pensamentos e organizações dos *panhĩ*, através de histórias, personagens, músicas e diversos vocabulários que são preservados por estas histórias, registradas com apoio dos professores.

Jarãhã mẽhpaxujarênhja kôt na pu htem pajamaxpêrxà kôt pajamaxpêr nẽ pahte amnhĩ nhĩpêx kôt omu. Na mẽ ujarênh kôt nẽ mẽ ôkrepôx nẽ mẽ pakapêr kwý kôt. Mẽ kapêr tũm.

A Saga de Nhôêti, neste livro, está organizada em escrita acompanhada de imagens ilustrativas, as quais narram e enfatizam cada cena ocorrida na história.

Kagàja na kôt amnhĩ nhĩpêx kaxyw harênh kot: Mẽ ujarênh kôt hã karô nẽ kôt hã kagà. Jakamã kota prĩhã ujarênhxà kôt hã harênh o mỗ.

A própria narrativa vai cativando os leitores de forma que cada leitor pode criar sua forma de leitura e respeito pela história. É um livro destinado para o público infantil e adulto.

Jakamã kot mẽ ujarênhja kamã harênh xwýnhhta kota mẽ kamã harênh o mỗr mẽ ra ujarênh kôt amaxpêr. Mẽ ujarênh hã kagàja na mẽhprĩjê mã nẽ mẽnyw jê mã nẽ mãanên mẽ àptàrjê mã.

A leitura sobre o nosso passado nos mantém mais atualizados, preparados para lidar com histórias do *kupê*. Somos pessoas fortes com nossa própria história e normas. Aprendemos com a nossa própria história, pois é nela que está a nossa origem, as nossas normas, o nosso modo de vida de aprender e conviver com o mundo.

Kot puj mẽ xahtã amnepêm mẽ paxyrpê mẽ ujarênh ma nẽ pajamaxpêr tỳx nẽ. Prĩhã mẽmoj xyrpê pajamaxpêr. Ra kupê xujarênh kukamã pajamaxpêr tỳx nẽ hirôpê amaxpêr nẽ ujarênh xyrpê paxàhpumunh jarẽ. Mẽ paxàhpumunh xà kôt mẽ paxihtỳx. Na pumẽ paxujarênh kôt axwỳj paxàhpumunh. Kôt na mẽ paxujarênh krax. Kurũm na mẽ paxàhpumunh nẽ pajamaxpêrja. Jakamã ja kôt na pu htem amnhĩ nhĩpêx.

O livro traz a concepção do povo *Panhĩ/Apinajé*, de forma que os *Panhĩ* busquem conhecimentos sobre a sua própria história, procurando entender de fato: quem são os *Panhĩ*, como pensam, como são organizados?

Kagàja kôt na htem mẽ pahpê Panhĩ/Apinajé xàhpumunh jarẽ. Ja kôt nhỹx panhĩjaja àhpumunh nẽ ujarênh kôt prôt nẽ ri hã akukja. Kot ujarênh nẽ àhpumunh kôt omunh kaxyw. Nẽ amnhĩpê panhĩ kôt amnhĩ pumunh kaxyw. Tanhmã na htem amaxpêr to? Tanhmã na htem amnhĩ nhĩpêx to?

Os conhecimentos apresentados através deste livro, são paradigmas para que o povo *Panhĩ/Apinajé* fortaleça os seus conhecimentos de leitura sobre sua própria história. É onde flui a sabedoria e a ciência.

Mẽ àhpumunh ujarênhxà kôt harênhja na Panhĩ/Apinajé xàhpumunh ho hihtỳx kaxyw na ujarênhja. Nẽ kôt kot kaj mẽ pajamaxpêr nẽ paxàhpumunh kôt ajamaxpêr nẽ ahpumunh o mỗ.

Aprendemos quem somos através das nossas próprias histórias de origem. Não tem como saber quem você é, se não sabe da sua própria história de origem.

Ãm mẽ paxujarênh kôt na pu htem prĩhã mẽ pahpê amnhĩ nhĩpêx nẽ pajamaxpêrxà kôt amnhĩ pumu. Kot ka axtem mẽ ujarênhxà kôt amnhĩ pumunh kêt nẽ. Ãm axujarênhxà kôt kot kaj amnhĩ pumunh o mỗ.

NHÕÊTI JARĚNH HÃ KAGÀ

Ýw ...Nhõêtija Nhõêtija kra
xohtôoti.

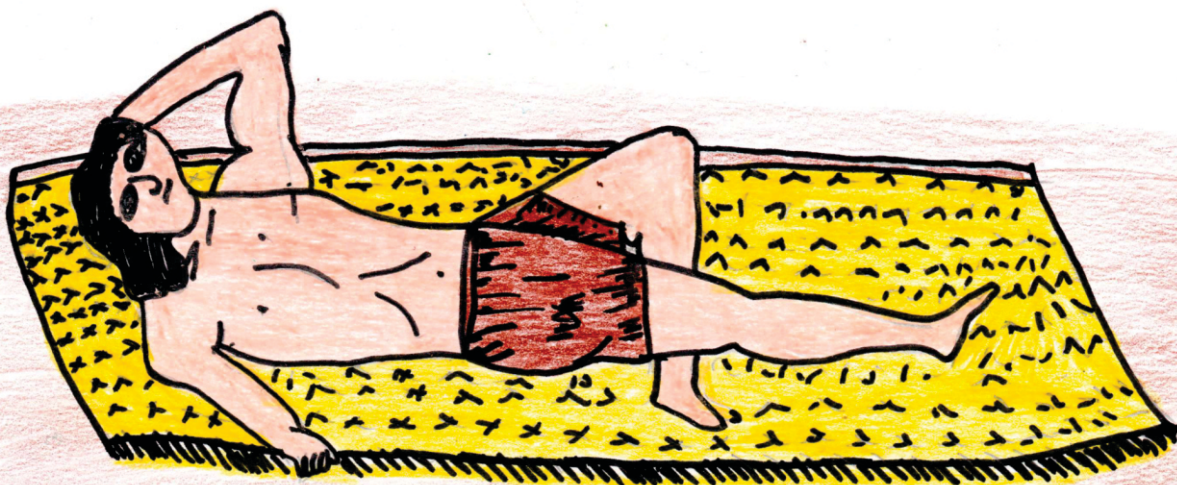
Prõ nẽ kra xohtôo nẽ. Nẽ hãmri
tanhmã no kuteja no hã ajêt. Nhũm
we nopxà ho krĩ. Âm rĩ krĩ ryy nẽ.

Hãmri nhũm prõja rĩ kãm prãm
nẽ kuri krajê mẽ mẽ krĩ. Hãmri nhũm
rĩ prõja gryk nẽ.

Nẽ mẽ kãm kapër. Nẽ kãm.
“Grire tã ka mẽ kur kêt nẽ”. “Ã mẽ ate
anhỹrtã nhũm mẽ anhĩpêêxàja ma
nopxà gri nẽ tokyx mex nẽ mõi nẽ
mẽ wa pamã mẽmoj pĩr puwa mẽ
kuxwar kwỳ kur nẽ panhõ hytu kêt
nẽ”.

Nhũm amnepêm nopxà ho krĩ.
Nom tokyx mex kêt nẽ krĩ.

Nhũm Nhõêti arĩ mar o nõ.
Amnhĩtã umar o nõ nom kapër kêt nẽ
nõ. Mẽmoj jarênh kêt nẽ nõ.

Hāmri nhũm apkāti nhũm aĩgro ho mō. Nhũm tōxja kōt axkamē. Tōxja mjēn kēt nē kōt axkamē jakamā nhũm prōja mā kapēr kēt nē. Tōxja mā na pre hte kapēr. Nē kām: Nhōēti Kapēr. Nhōētija tōxja mā kapēr: “Kē aĩgro ho mō ka inhmā jāt kwỳ jamĩ nē inhmā xwỳ ho mro . Mē kot pyka kamā xwỳ ho mro ri. Tā pumē ra ri xwỳ ho mroja kur kēt nē. Hipēx pumunh kēt nē. Ka mē anywja ri omunh kēt.

Nē aĩgro ho mō nhũm kām jāt jamĩ. Nē xwỳhtām py nē o mō nē kagō nē mro kamā kuxi. Kām mro karēn pa nē ãm pyka kapēn kamā mro kamā kuxi. Kām unēnh pa nē hā ho krā ry ho anē . Kām unēnh tỳx nē. Nē mro ho umĩr pa nē mỳri ho kuto.

Nom hamaxpēr o nō.
Mān pre hamaxpēr o
nō. Nom kapēr kēt nē
nō.

Hămri nhũm apkati nhũm aĩgro ho mỗ. Nhũm tỗxja kôt axkamẽ. Tỗxja mjên kêt nẽ kôt axkamẽ jakamã nhũm prỗja mã kapẽr kêt nẽ. Tỗxja mã na pre hte kapẽr. Nẽ kãm: Nhỗêti Kapẽr. Nhỗêtija tỗxja mã kapẽr: “Kê aĩgro ho mỗ ka inhmã jàt kwỳ jamĩ nẽ inhmã xwỳ ho mro . Mẽ kot pyka kamã xwỳ ho mro ri. Tã pumẽ ra ri xwỳ ho mroja kur kêt nẽ. Hipêx pumunh kêt nẽ. Ka mẽ anywja ri omunh kêt.

Nẽ aĩgro ho mỗ nhũm kãm jàt jamĩ. Nẽ xwỳhtàm py nẽ o mỗ nẽ kagỗ nẽ mro kamã kuxi. Kãm mro karẽn pa nẽ ãm pyka kapẽn kamã mro kamã kuxi. Kãm unênh pa nẽ hã ho krã ry ho anẽ . Kãm unênh tỳx nẽ. Nẽ mro ho umĩr pa nẽ mỳri ho kuto.

Nhũm rĩ aĩgro.

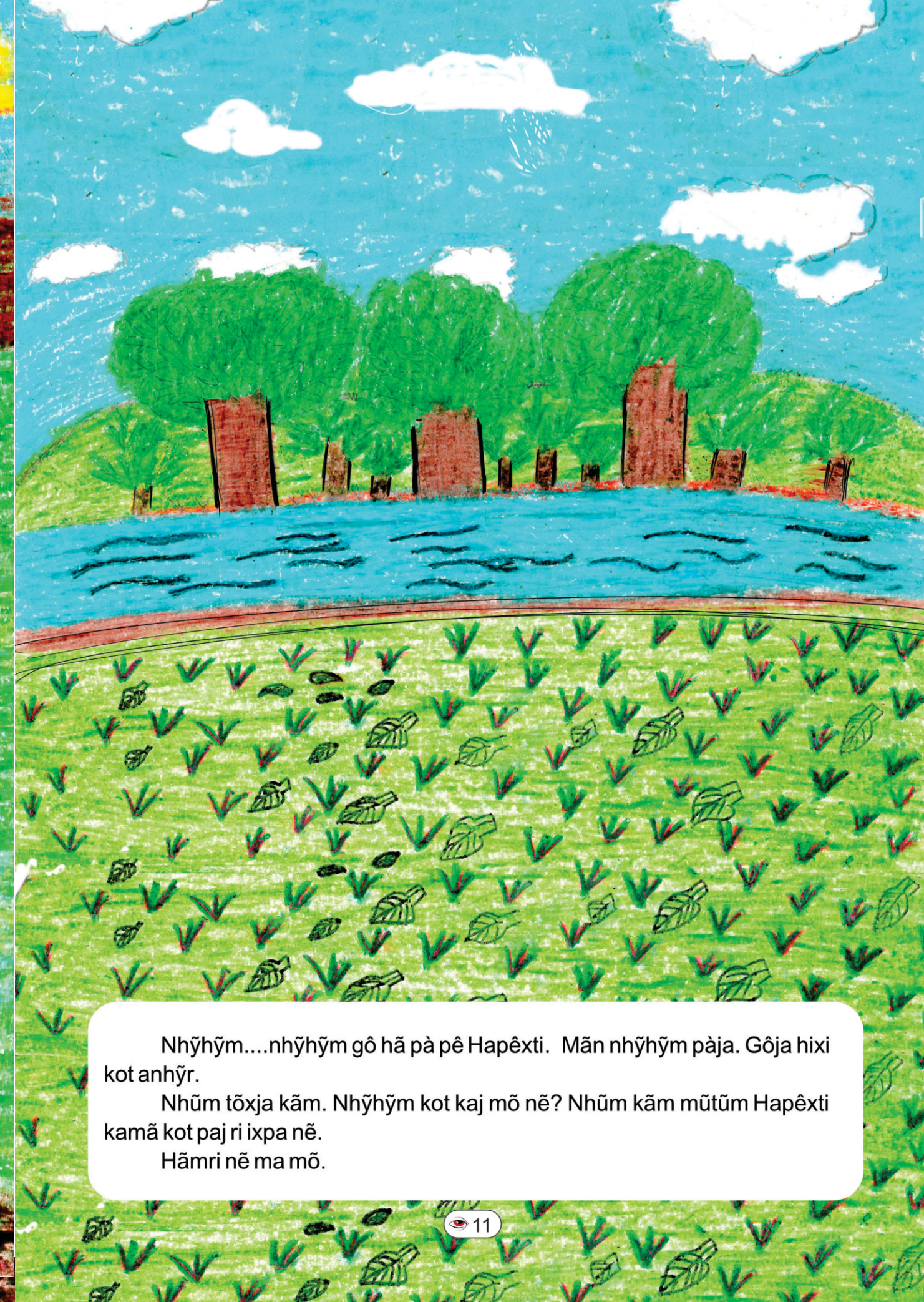
Nhũm ra Myt kato. Nhũm hămri kãm kupar. Kãm kupar nẽ ri hã mro tatak nẽ kuxi. Hămri nẽ pãnhã kãm ỗ jàt jamĩrja. Kãm kupar. Kãm nỡnh pa nẽ kãm axwỳ.

Nẽ kãm: Ắn. Ota Nhỗêti anhỗ xwỳ ho mrota nẽ anhỗ jàt jamĩrta. Nhũm kãm: Ỗy. Kwãr nỡ pa kaxyw inhỗ kawà japêr mãn. Nẽ kaxyw ỗ kawà py nẽ wỳr o mỗ nẽ kukẽ nẽ xwỳ ho mroja kwỳr nẽ kuxi nẽ hipy ỗ jàtja jaxwỳ. Hămri nẽ o mỗ nẽ ho axà nẽ kunhỗ

Hămri nê ma kape hã mỗ nê akupỹn tẽ hămri nê ỡ kuxêja py.
Amnepêm mo kuxê krak. Ầm krur pix o mẽ kot mry pari. Nhũm ỡ krur pix
jamỳ hămri nê ma mỗ.

Nhỹhỹm....nhỹhỹm gô hã pà pê Hapêxti. Măn nhỹhỹm pàja. Gôja hixi kot anhỹr.

Nhũm tỗja kãm. Nhỹhỹm kot kaj mỗ nẽ? Nhũm kãm mũtũm Hapêxti kamã kot paj ri ixpa nẽ.

Hãmri nẽ ma mỗ.

Mõ hāmri nhũm mẽ arĩ
kutêp krĩm amār o krĩ. Nhũm rĩ hã
amỹkry ho mõ. Nhũm mẽ kwỳja
pôx par o xa.

Nhũm pôx kêt nẽ. Nhũm mẽ
te amār o kamàt nhũm mẽ kwỳja
pôx pa. Nẽ ri kir nẽ apxàmĩ nẽ
kuku. Nhũm prõja mẽ wỳr o mõ.
Nẽ o mõ nẽ mẽ kuku. Nhũm rĩ hã
kamàt. Nhũm hã kamàt nhũm ãm
amrakati . Tỳx kota kamàt nhũm
pôj. Anhỹrtã nhũm ãm amrakati.
Nẽ hã kamàt nẽ akupỹm hã akpati
nẽ akupỹm hã amỹkry.

Hămri nhũm tōx xê na tẽ. Nhõêti tōxja xê na tẽ.

Nhõêtija pryja jakop o tẽ. Nẽ pry pumu nẽ kôt tẽ.

Kot himry kumrẽx pĩr xwỳnh
na pre ààn hàhti. Kupĩ nẽ amnhĩ pry
krax kãm kunhõ nhũm kỳxpê ajêt.
Apu we hamaxpẽr o: “Pa mũtũm
mrym mỗ nẽ akupỹnh mỗ nẽ rĩ kupy.
Nhũm krurja xa nhũm omu hãmri nẽ
akre nẽ ma tẽ.

Hāmri nhũm tōxja te hapêr haprã. Hāmri nẽ
ma kapẽ hã mẽ kãm harẽnh o tẽ. Pahi mã harẽ. Nẽ
mẽ axpẽn mã harẽnh o prõt.

Akop o mǝ hǎmri nǝ hǎ mǝ apkênh xàja pumu.
Mǝ ho kato. Pà rǔm ho kato. Nǝ pà nhǝkrem ho hirǎ
rax kumrǝx. Nǝ we ǎm hirǎ te hirǎja pyràk. ǎm hirǎ
mex kumrǝx nǝ mǝ ho nǝr xà .

Imry kupytyja tã nhũm mẽ kêp utàr pa nẽ umĩ nẽ mẽ ra kupytyja krẽr pa. Hãmri nẽ ra mẽ ma mỗ. Mẽ kot ho katorxà kôt axà nẽ tẽ.

Ăm ahkrô kugrĩnh anẽ. Pĩ hã ahkrô kugrĩhti kamã nhũm apu kupytyja krĩ. Nhũm kamnhwỳ. Nhũm rôrôk. Nhũm amỳnh o xa.

Mě ihkuwy. Mě kot kupyyti xumĩr xà.

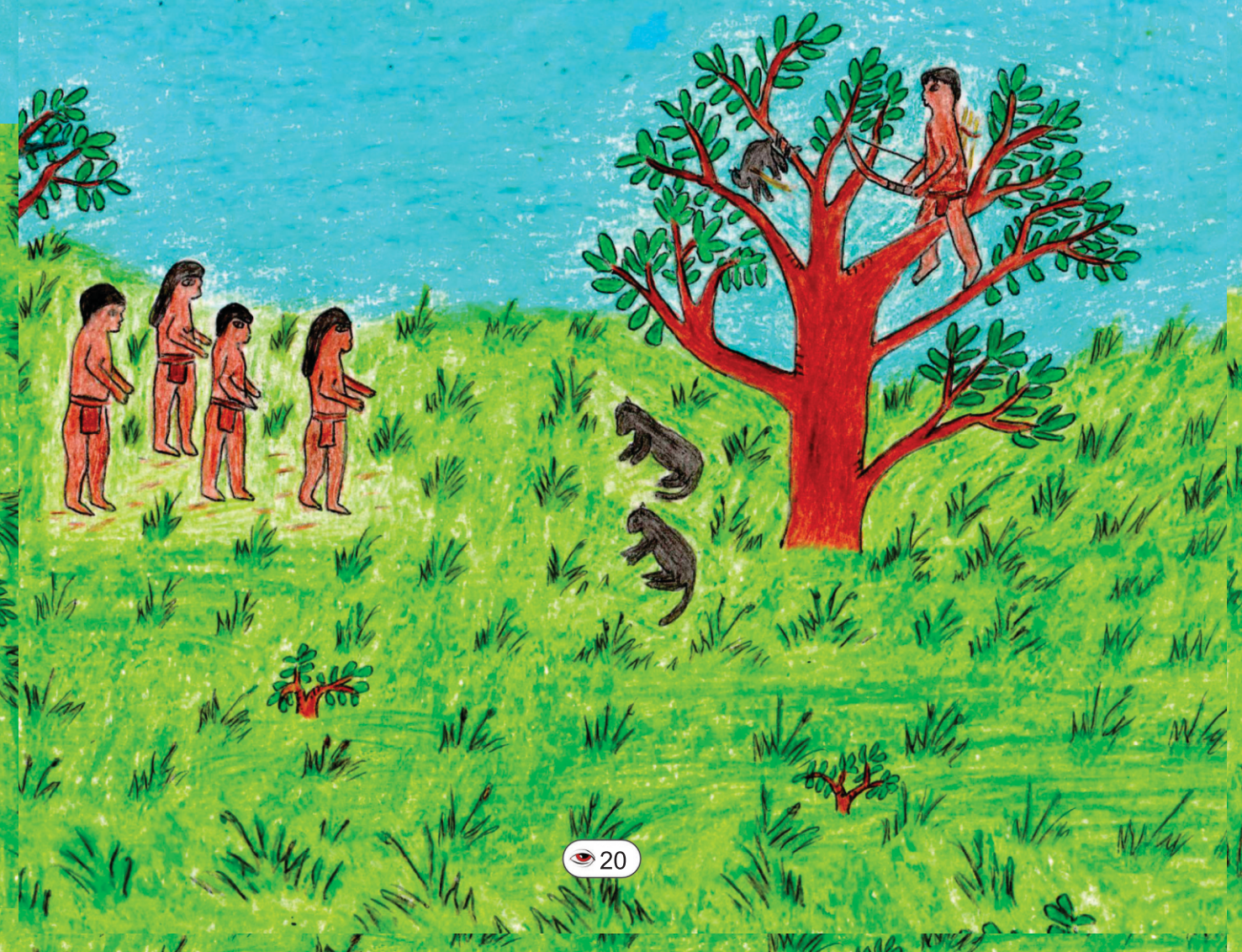
Gôkâmkjêre ãm kôt mǎ. ãm kôt mǎ. “Měmojjā něj ixkôt mǎ. Ixkwỳjē na mǎ. Nhũm ra kỳxpê ajêt”. Kupyttja nhĩmex rax nẽ ra parpê ra nǎr rax nẽ. Nhũm ja kỳxpê kanhwỳ nhũm ty nẽ ajêt. Nom tẽm kêt nẽ. kôt mǎ nẽ kato.

Kapêr o mǎ. Te ãm mẽ pahpyràk nẽ. ãm te mẽ pahpyràk nẽ kôt mǎ. Kapêr o mǎ. “Amnẽ na mẽ ixkôt pa. Ixkwỳja o něj mǎ. Mrym na mẽ mǎ. Kê mẽ mǎ nẽ kato pa rĩ mẽ omu nẽ wỳr”. Hãmri nẽ rĩ nhỹhỹm axte mǎ. Nhũm we mẽ mar o ajêt pẽ mẽ hapêr rĩt o ajêt. Nhũm we mẽ hapôj nẽ wỳr mra.

“Për mëmojja nëj për ixkwýja kêt. Për ãm axtem mëmoj panhîja oněj mǎ.”
HãMRI nê xep we ajêt . Mě mǎ nê hapa hãMRI nê omu. Nê kãm kapêr: Ka na ka
mǎ . Nhũm mẽ kãm: “Ỵy pa na pa mǎ. Mrym mǎ. Tã na pa ra inhĩmry pa nhũm ja
ty nê ajêt pa wýr api.”

Nhũm xep we mẽ ãm katorja o we kêp kupyta ho pigrành pa. No we rĩ kritpêm kê we wrỳ nẽ mẽ inhmã harẽ pamẽ kormã axpẽn mã ho anhgrà nhỹr kêt nẽ . Ra ã ho amỳ. Nhũm xep we mẽ axpẽn mã ho pigrành pa. Nhũm mẽ omunh o ajêt. Nẽ mẽ kãm ja nhỹ ta nhũm tẽntẽm nhũm mẽnijaja nẽ mẽnýwjaja wỳr prõt . Nhũm nija wỳr prõt nẽ kupy nẽ hãmri ra ãm pyr o kupy. Hãmri nhũm wrỳk kaxyw. Hãmri nẽ wrỳk kêt nẽ. Nhũm mẽ ho anhỹr o xa. Nhũm kãm mẽ uma nẽ.

Pa ixwrỳk kêt nẽ.

Hapu amnẽ wrỳ pumẽ ma mỗ.

Amã mẽ ixpuma kêt nẽ. Pamẽ tanhmã ato kêt nẽ. Pumẽ ãm ma mỗ. Anẽ. Te kot mẽ pakapěr pyræk. Nom ã kapěr anẽ. Pa apu wrỳ kamẽ ixpĩ. Nà pamẽ apĩr kêt nẽ. Pumẽ ãm ma mỗ. Te ã krĩ wỳr kot o mỗr kaxyw hanor pyæk. Hãmri nẽ rĩ ho ãm ry nẽ. Nẽ rĩ ho kamàt o mỗ .

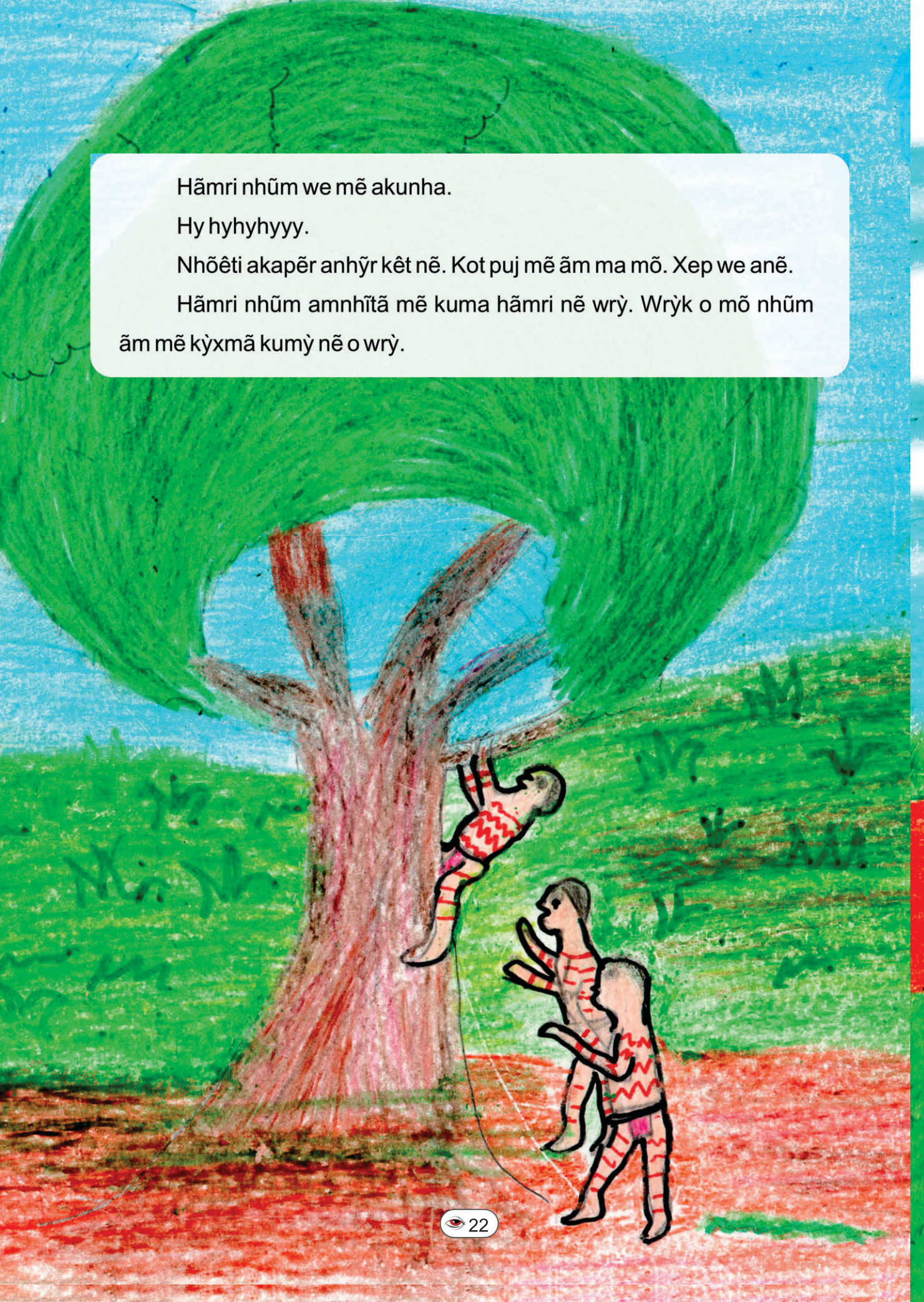
Nẽ amaxpěr: Amnhĩ kôt.... amnhĩ kôt kwỳjê mã amaxpěr ja o rĩ mẽ kêp kỳxpê jêt ryy nẽ. Nẽ rĩ ho kamàt o mỗ. Hãmri nẽ we rĩ myt àr o mỗ. Hãmri nhũm mẽ wỳr wrỳ. Pamẽ awỳr wrỳ kamẽ kam nẽ rĩ ixpĩ nẽ ixkrẽ.

Hămri nhũm we mẽ akunha.

Hy hyhyhyyy.

Nhõêti akapêr anhỹr kêt nẽ. Kot puj mẽ ãm ma mỗ. Xep we anẽ.

Hămri nhũm amnhĩtã mẽ kuma hămri nẽ wrỳ. Wrỳk o mỗ nhũm
ãm mẽ kỳxmã kumỳ nẽ o wrỳ.

Hāmri nhũm xep mẽ kãm:

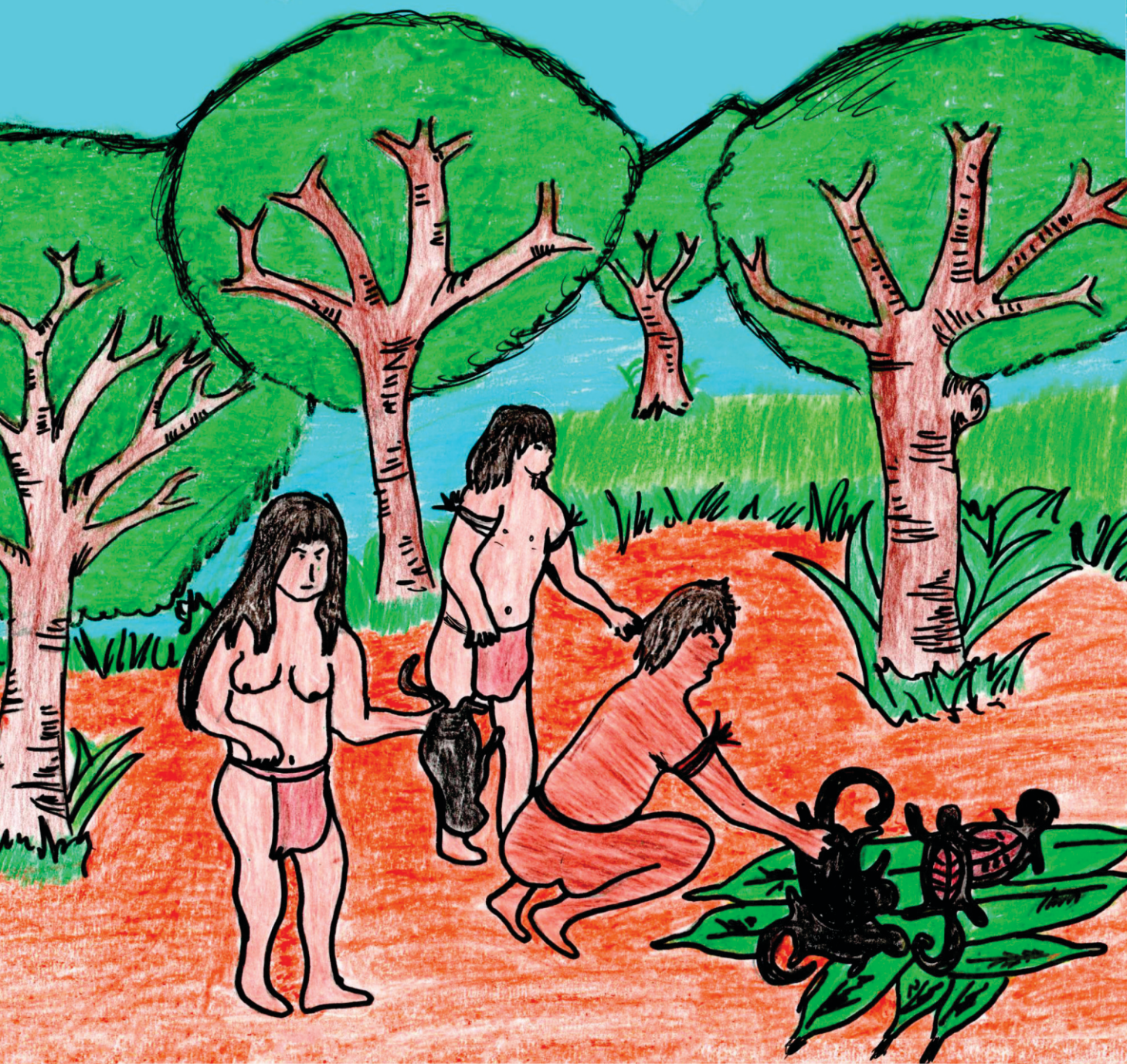
E kot kaj mẽ ixto amõr prãm nẽ mẽ tamũ ixkukamã kapõnh o mỗ.

No kot paj uĩ kamã inhmõr kêt nẽ. Amnhĩ kôt àmnhĩx ja o mẽ kãm kapẽr o anẽ. Hāmri nhũm mẽ kãm: Kot puj mẽ ma mỗ. Kot puj mẽ ma mỗ . Nẽ nhũm xep mẽ kãm: Tô mẽ ixkukamã karê. Mẽ inhmã karê mex nẽ pa hirã kôt mỗ. No kot pa uĩ kamã inhmõr kêt nẽ. Hāmri nhũm ra myt àr o mỗ. Tã nhũm we mẽ kukamã karê nẽ we kapõ. We mẽ ăm kapõnh mex kumrẽx.

Te ri mẽ ate mry kukamã mrym akuhê ho apa nẽ kapõnhta pyræk o tẽ nẽ pà nhõkrem ho kato hāmri nhũm kamàt.

Hāmri nhũm mẽ ăm pà nhõkrem ho hirã rax o anẽ nẽ kamã o nỡ.

Hămri nhũm mẽ kir nẽ umĩ. Kupyťja xumĩ nẽ hămri kamàt nhũm mẽ kuprã nẽ katutxô nẽ we axpẽn mã rũnh o pigrành pa. Nẽ we kãm krareja gõ nhũm kupy. Xep we te omu. Hămri nẽ ixte hã amnhĩ kẽngrà gri ã pa we ri krareja py. Xep ma akupỹm o tẽ nẽ akupỹm kuxi nẽ pãnhã raxja mỳ.

Nhũm mẽ kôt tẽ. Ra jar myt nhỹ. Ra myt ra pĩre. Nẽ ra àr kaxyw
nhũm mẽ kôt pøj. Hãmri nẽ we kôt kator o tẽ nẽ òkre ma. Nhũm grer o xa.
Nhõêtja mẽ kãm grer o xa. Nhũm mẽ grer ma. Tõxja ăm wam mẽ kãm tẽ
jakamã grer mar o tẽ. Grer o mẽ kãm xa. Nhũm we mẽ omũja mẽ krĩ.
Nhũm ăm mẽ hipôk ri mẽ kãm xa.

Pora hitôô

Pora hitôô

Hawa hawa hijô hawa jô hawaaa

Hawa hijô hawa jô hawaaa (piitã kamã axkrut rỳ ohtô)

Ně nhũm tỗxja kato nẻ omu. Nhũm ả grer o ri mẻ kẳm mẻ ahkre o anẻ. Grer o ri kẳm mẻ ahkre o anẻ. Hẳmri nhũm xep we: Nhỗẻti grer o ri mẻ ijahkre. Nẻ nhũm kẳm: Mẻ grer jakamả na htem ri ả pa anẻ. ẳm kot anhyr tũm. Nhũm tỗja kato nẻ xa. Nẻ omunh o xa. Nhũm kẳm ho mẻ ahkre anẻ . Kẳm ả ri mẻ ahkre ho anẻ. Pẻr ri Nhỗẻti grer o mẻ pajahkre. Nẻ nhũm kẳm: Mẻ grerja na htem grer kẳm ri ả mẻ ahkre kot anhyr tũm. Pamẻ amả harẻ ka mẻ omu nẻ mar tỳx nẻ.

Nhũm xep we mẽ omu. Hămri nẽ akupỹm tamũ axà. Hămri nẽ mẽ amã mẽ amã. Nhũm xep we kãm. Kot puj mẽ jarãhã mrõ nẽ. Kot puj jarãhã mẽ pamrõr pa nẽ ma pajapêx . Nhũm xep we Nhõêti mẽ kãm: “Kot puj jarãhã ma pamrõr kêt nẽ pa jarãhã mẽ amã inhgrer o arĩgro. Pa jarãhã mẽ mã inhgrer o arĩgro.” Pumẽ kwỳhtã măn rĩ pumẽ mrõ. Apu mrõ nẽ apu tĩr nẽ ma mỗ rỳ nhũm apu. Nhũm gô ho kupĩ ko. Hămri nẽ nhũm xep we mẽ kêp ihtõx nẽ. Jakamã nhũm xep kôt kato nẽ omu . Hămri nẽ mẽ tamũ hapêx nẽ rĩ hã kamàt. Rĩ hã kamàt nẽ rĩ hã kôt ã kamàt.

Hămri nhũm xep hămri mẽ kupu. Mẽ kupu o tẽ. Nhãnh kupu o tẽ nẽ ho gô kanhwỳ. Hămri nẽ mẽõ Pahija nhõ kôhkrăn pê pykaj. Hixi pê pykaj. Nhũm kêp ỡ pykajja mỳ nẽ hã grer o xa. Hã grer o xa. Jakamã nhũm mẽ kãm hipôk pa. Nhũm te ahtoreta to nẽ ma mẽ mỳri ma mra. Te to nẽ ma mẽ mỳri mra. Pẽr mẽmoj na ahtore tor nhũm ma mẽ pamỳri mra nẽ. Nẽ nhũm mẽ kãm. Xep Nhõêtija kãm: Xore. Xore na kryx nhũm to nẽ ma tẽ. Mẽ aĩ anhĩkwỹ pamẽ ari inhgrer o xa. Paj inhgrer o apkati. Nhũm xep mẽ kãm hipôk pa hămri nẽ mẽ wỳr kato. Hămri nhũm xep hămri Nhõêtija kot Pahi nhõ pykajti mỳ nẽ hã grer o ăm ja o nhũm xep ỡ Pahija kura nẽ kupĩ. Nhũm kupĩ.

Hāmri nhũm hāmri mẽ wỳr kato. Hāmri nẽ mẽ tak. Mẽ tak nẽ mẽ kwỳ nhĩmex. Nhũm mẽhkwỳja mrõ. Ấm ra gô mỳri mẽ nỡr kênã. Nhũm mẽ kwỳja mrõ. Nhũm pixi nẽ apu gô hã nokêt . Ôt katã kànhmã xa nẽ amgrà wỳr tẽ. Amgrà wỳr mẽ kãm prõt nhũm mẽ mẽ himex pa hāmri nẽ xa nẽ mẽ axpẽn pumu. Axpẽn pumunh par o xa. Hāmri nẽ kãm nà. Na kormã atõta pixi na arĩk. E puwa hapêr. Nẽ hāmri nẽ mẽ hapêr anhgràn prõt. Nhũm prĩtija ra ho awry nẽ. Nhũm xep te we kati kôt amỳ nhũm amnhĩ nê kurên kurẽ. Nẽ te we: Kwaptô. Kwaptô. Kwaptô. Anhỹr o mỗ. Ho àmra o mỗ. Kormã prĩre jakamã nhũm amnhĩ nê kurê. Xep te we pĩ ho krã kajy nẽ kurẽ nhũm rôrôk. Nom akupỹm krax ã amỳ Nhũm amnhĩ nê kurên kurẽ nhũm akupỹm krax ã amỳ . Tã nhũm pre mẽ hāmri kuma nẽ wỳr prõt nẽ wỳr kato. Hāmri nẽ unê. Unê. Tãm na pre mẽ pĩr kêt nẽ. Pĩr kêt nẽ. Hāmri nẽ o mỗ nẽ ho kato. Hāmri nẽ pre. Pre hāmri nẽ tamũ õ krĩ wỳr o mỗ.

Hămri nê ma amnhĩxwar unênh o mỗ. Amnhĩxwar unênh ma o mỗ nê o mỗ ryy nê hagrôreja pĩ. Hagrôreja pĩ hămri nê ho kato. Hămri nê kãm ĩhkô pa nê hã kunhô. My na prem unê. Kãm hagrôreta ja kôt krã hã kunhô nhũm o mỗ. Xep we rĩ krã nàtre nhũm o mỗ. Nhũm mễ ma o mỗ nê opôj.

Hămri nê amnhĩm gà nhĩpôk ri kãm ê nhũm xa. Hămri nhũm mẽ kaxyw ôkrepôj. Kamàt nhũm mẽ ôkrepôj. Nê rĩ ôkrepôx o aĩgro o mỗ hămrin hã mro kapĩ nê hã kuwy xunhwỳ. Nhũm rĩ amỹra. Nê hã kuwy xunhwỳ nhũm rĩ amỹra. Nhũm mẽ hã gô kagro kapĩ nhũm rĩ amỹra. Nhũm mẽ axpên pãnhã o anhỹr o rĩ aĩgro ho mỗ . Nê hã kuwy xunhwỳ nê hã mro kapĩ. Nê ri tak nhũm rĩ amỹra. E mẽ ixto anhỹr kêt mẽ ixto anhỹr kêt kamẽ ixpĩ. Te mẽ pakapěr pyràk. Nom xep we ã kapěr o anẽ.

Hāmri nhũm mẽ ho aĩgro ho mỗ nẽ kupĩ. Kupĩ. We mẽ ăm omunh nẽ we ri o pa nẽ we omunh kêt nẽ. Kot mẽ ho amnhĩ pyrāk mã nhũm mẽ o mỗ nẽ kupĩ. Jakamã nhũm ã harẽnhja kot anhỹr.

ROSILENE FERNANDES DA COSTA APINAGÉ
PAULO CESAR SANTOS FERNANDES APINAGÉ
ROSÂNGELA FERNANDES APINAGÉ
ROSANA DIAS
SANDRO PĚPKRĀKAHĪ CORREDOR APINAJÉ
VALDIR HAPOR DIAS APINAJE
EVA FERNANDES
JÚLIO KAMĚR RIBEIRO APINAJÉ
RAIMUNDA RIBEIRO KUPĚPRŌ
ALEXANDRE DE SOUSA FERNANDES APINAJÉ (ZÉ CABELO)

MARIA CELIA DIAS DE SOUSA
VILSON CORREDOR RIBEIRO
EMILIO DIAS
GILBERTO PEREIRA APINAJÉ
JULIANO NHĪNŌ RIBEIRO APINAJÉ
HERMINIA FERNANDES
PERCILIA DIAS MORAIS
ANDRESSA IREMBETE PEREIRA DA SILVA APINAJE
SILIVAN OLIVEIRA APINAGÉ

Revisão: Odair Giralдин
Capa, Diagramação e Designer: Adailson Rodrigues Soares
Editoração: Cleube Alves da Silva
Produção: Divina Paula P. G. Silva

Impressão: Gráfica Imperial
Taguatinga - DF

Nhõêti Jarenh Hã Kagà *a saga do Nhõêti*

Júlio Kamêr Ribeiro Apinajé
Raimunda Ribeiro Kuprêprô
Juliano Nhinhô Ribeiro Apinajé

ISBN 978-856414798-0

SABERES INDÍGENAS NA ESCOLA

UFG/UFMA/UFT/MEC - SECADI

Núcleo de Estudos e Assuntos Indígenas / UFT

GOVERNO FEDERAL

UNIÃO E RECONSTRUÇÃO